

27 Απριλίου 2022

Ο Ναός του Χριστού Φιλανθρώπου στην Πόλη

Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός / Προσκυνήματα-Οδοιπορικά-Τουρισμός

1. Το κομνηνείο καθίδρυμα

1.1. Ίδρυση και κτήτορας

Η ανδρική μονή του Χριστού Φιλανθρώπου ιδρύθηκε στα τέλη του 11ου ή στις αρχές του 12ου αιώνα. Η ίδρυση αποδίδεται στην αυτοκράτειρα Ειρήνη Δούκαινα, με τη συμμετοχή κατά πάσα πιθανότητα του συζύγου της Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Η παράλληλη ίδρυση του άλλου καθιδρύματος της Ειρήνης, της Παναγίας Κεχαριτωμένης (επρόκειτο για γυναικεία μονή), και η εγγύτητα των δύο μονών –οι οποίες χωρίζονταν από έναν τοίχο– έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για τα δύο μέρη μιας κοινής αυτοκρατορικής χορηγίας. Το τυπικό της μονής του Χριστού Φιλανθρώπου δεν έχει διασωθεί, αντίθετα από το τυπικό της Παναγίας Κεχαριτωμένης, στο οποίο περιλαμβάνονται και ορισμένες λεπτομέρειες για την ανδρική μονή: Η ύδρευση των δύο μονών ήταν κοινή· το μοναστήρι του Χριστού Φιλανθρώπου περιλάμβανε μεταξύ άλλων έναν κήπο· το τυπικό της μονής είχε γίνει σε τρία αντίγραφα, όπως και το τυπικό της Κεχαριτωμένης, εκ των οποίων ένα φυλασσόταν στο αρχείο της Αγίας Σοφίας, ένα στην ίδια τη μονή και το τρίτο το κρατούσε ο ηγούμενος.¹

Τα στοιχεία για τη μονή του Χριστού Φιλανθρώπου είναι λιγοστά, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για αυτοκρατορικό καθίδρυμα. Η χρονολογία ανέγερσής της μπορεί μόνο μερικώς να προσδιοριστεί: το 1107 γίνεται μνεία στον ηγούμενο της

μονής Φιλανθρώπου Σωφρόνιο² και εικάζεται ότι η ανέγερση της μονής άρχισε μετά το 1095 και την απόσυρση της βασιλομήτορος Άννας Δαλασσηνής από την πολιτική ζωή στη μονή του Χριστού Παντεπόπη, την οποία η ίδια είχε ιδρύσει. Θεωρείται επίσης σχεδόν βέβαιο ότι κατασκευάστηκε ταυτόχρονα με τη γυναικεία μονή της αυτοκράτειρας Ειρήνης Δούκαινας, της οποίας το πρώτο τυπικό χρονολογείται στην περίοδο 1108-1111. Πολύ αργότερα, στις αρχές του 13ου αιώνα, ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης σημειώνει ότι τάφηκε στη μονή του Χριστού Φιλανθρώπου ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, τον οποίο αναφέρει ως ιδρυτή της.³ Ένας ηγούμενος της μονής στα τέλη του 12ου αιώνα ήταν φίλος του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ευσταθίου, κάτι το οποίο, συγχρόνως με το γεγονός ότι τον ηγούμενο τον τοποθετούσε ο αυτοκράτορας, δείχνει τη σημασία της μονής στην Κωνσταντινούπολη.

1.2. Εντοπισμός

Βάσει στοιχείων που αντλούμε από το τυπικό της γειτονικής μονής της Παναγίας Κεχαριτωμένης, μπορεί να προσδιοριστεί η κατά προσέγγιση θέση των δύο αυτών μοναστηριακών συγκροτημάτων. Το ίδρυμα της Ειρήνης Δούκαινας ήταν στον ίδιο δρόμο με την εκκλησία της Αγίας Άννας στο Δευτέριον, ενώ συνόρευε και με τη γυναικεία μονή του Αγίου Νικολάου, κάτι το οποίο επιβεβαιώνει ότι και οι δύο μονές του αυτοκρατορικού ζεύγους βρίσκονταν στη 10η ρεγεώνα της Κωνσταντινούπολης, βόρεια από το ναό των Αγίων Αποστόλων. Ήταν πιθανότατα κοντά στη μονή του Χριστού Παντεπόπη της Άννας Δαλασσηνής, στο τμήμα της πρωτεύουσας στο οποίο οι Κομνηνοί οικοδομούσαν τα σημαντικότερα καθιδρύματά τους, μεταξύ των οποίων και το συγκρότημα του Χριστού Παντοκράτορος.⁴

1.3. Αφιέρωση της μοναστηριακής εκκλησίας

Τα μέλη της δυναστείας των Κομνηνών αφιέρωναν τις περισσότερες φορές τα καθιδρύματά τους στο Χριστό και την Παναγία, προβάλλοντας τον ιδιαίτερο δεσμό του αυτοκράτορα με το Χριστό, τον επουράνιο βασιλέα, και της αυτοκράτειρας με την Παναγία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Χριστός Παντεπόπτης της Άννας Δαλασσηνής, ο Χριστός Φιλάνθρωπος και η Παναγία Κεχαριτωμένη της Ειρήνης Δούκαινας, ο Χριστός Ευεργέτης του Ιωάννη Κομνηνού (μεγαλύτερος γιος του σεβαστοκράτορα Ισαακίου και ανιψιός του Αλεξίου Α΄) και, βέβαια, το μεγάλο μοναστηριακό συγκρότημα του Χριστού Παντοκράτορος του γιου του Αλεξίου, του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνού, και της αυτοκράτειρας Ειρήνης-Πίροσκα. Ως προς την επωνυμία «Φιλάνθρωπος», παραπέμπει στην αυτοκρατορική ιδεολογία του Αλεξίου Α΄, που έδινε ιδιαίτερη έμφαση στη φιλανθρωπία. Είναι χαρακτηριστική η συχνότητα με την οποία επιστρατεύει το χαρακτηρισμό του φιλανθρώπου η Άννα Κομνηνή προκειμένου να περιγράψει το χαρακτήρα και τα έργα του πατέρα της στην Αλεξιάδα.

2. Η παλαιολόγεια μονή

2.1. Κτήτορες

Ιδρύτρια της δεύτερης αυτής παλαιολόγειας μονής ήταν η Ειρήνη Χούμναινα, σύζυγος του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου, του γιου του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Μετά το θάνατο του Ιωάννη, το 1307, αποσύρθηκε στο καθιδρυμά

της παίρνοντας το μοναστικό όνομα Ευλογία, μέχρι το θάνατό της το 1355. Ο πατέρας της, ο Νικηφόρος Χούμνος, αναφέρεται ότι επίσης αποσύρθηκε σε κάποια μονή αφιερωμένη στο Χριστό Φιλάνθρωπο, όπου και πέθανε το 1327 με το μοναστικό όνομα Ναθαναήλ· η μονή αυτή ιδρύθηκε από τη σύζυγό του και ήταν ανδρική, φαίνεται όμως ότι υπήρχε κάποια σχέση ανάμεσα στα δύο ομώνυμα μοναστήρια, αν και δεν υπάρχει βεβαιότητα ως προς την τοπογραφική τους εγγύτητα.⁵

2.2. Αρχαιολογικά κατάλοιπα και ταύτιση

Ρώσοι περιηγητές στην Κωνσταντινούπολη το 14ο και το 15ο αιώνα αναφέρουν μια εκκλησία του Χριστού Φιλανθρώπου στην περιοχή των Μαγγάνων. Η μονή φαίνεται ότι φιλοξενούσε το λείψανο του αγίου Αβερκίου και βρισκόταν πολύ κοντά σε ένα αγίασμα, στο οποίο προσέρχονταν χριστιανοί για κάθε λογής θεραπείες. Η εκκλησία συνδεόταν επίσης με μια θαυματουργή εικόνα του Χριστού. Η παράδοση των θεραπειών στην εκκλησία επιβίωσε μέχρι το 19ο αιώνα.⁶

Μεταξύ του 1921 και του 1923, ενώ ο γαλλικός στρατός στρατοπέδευε στο Τοπκαπί, ανασκαφές στην περιοχή έφεραν στο φως κατάλοιπα που ταυτίστηκαν με τρία μνημεία της περιοχής των Μαγγάνων: τον Άγιο Γεώργιο, τη Θεοτόκο των Οδηγών και το Χριστό Φιλάνθρωπο. Με το τελευταίο μνημείο ταυτίστηκαν ορισμένες υποδομές και μια υπόγεια κινστέρνα, κυρίως με βάση την εγγύτητα με ένα μικρό αγίασμα. Αν η ταύτιση είναι ορθή, τότε πρόκειται για τον παλαιολόγειο ναό, κρίνοντας από τον κεραμοπλαστικό διάκοσμο των εξωτερικών όψεων. Ωστόσο τα υπάρχοντα κατάλοιπα δεν επαρκούν για την ανασύσταση της κάτοψης του μνημείου.⁷

3. Σχέση ανάμεσα στις μονές των δύο περιόδων

Το τυπικό της Ειρήνης Χούμναινας για τη μονή του Χριστού Φιλανθρώπου σώζεται μόνο αποσπασματικά. Το σωζόμενο απόσπασμα αποτελεί μια επανεπεξεργασία του αντίστοιχου αποσπάσματος από το τυπικό της Ειρήνης Δούκαινας για τη Θεοτόκο Κεχαριτωμένη.⁸ Ωστόσο η επιρροή αυτή του αρχαιότερου στο νεότερο τυπικό δεν είναι επαρκής απόδειξη της σχέσης ανάμεσα στις ομώνυμες μονές των δύο περιόδων. Ακόμα σκοτεινότερη παραμένει η σχέση της ανδρικής παλαιολόγιας μονής του Χριστού Φιλανθρώπου είτε με την παλαιότερη είτε με τη γυναικεία σύγχρονή της. Από τα σωζόμενα κατάλοιπα δεν είναι δυνατό να εξαχθούν σχετικά συμπεράσματα. Η σχέση ανάμεσα στα ιδρύματα της κομνήνειας και της παλαιολόγιας περιόδου παραμένει ουσιαστικά ασαφής και, με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, ο R. Janin καταλήγει ότι πρόκειται για ξεχωριστά μοναστήρια σε διαφορετικές περιοχές της Κωνσταντινούπολης.⁹

Για παραπομπή: Stankovic Vlada, «Μονή Χριστού Φιλανθρώπου», 2008, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη

1. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin 1: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique 3: Les églises et les monastères*²(Paris 1969), σελ. 525· Jordan, R., “27. Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople”, στο Thomas, J. - Constantinides Hero, A. (επιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (Dumbarton Oaks Studies 35, Washington DC 2000), σελ. 649.

2. Jordan, R., “27. Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople”, στο Thomas, J. - Constantinides Hero, A. (επιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (Dumbarton Oaks Studies 35, Washington DC 2000), σελ. 649. Πρβλ. Lambros, S., *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos I* (Cambridge 1895), σελ. 176.

3. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, van Dieten, J.A. (επιμ.), *Nicetae Choniatae Historia* (CFHB 11, Berlin - New York 1975), σελ. 19.

4. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin 1: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique 3: Les églises et les monastères*²(Paris 1969), σελ. 526-527.

5. Talbot, A.-M., “47. Philanthropos: Typikon of Irene Choumnaina Palaiologina for the Convent of Christ Philanthropos in Constantinople”, στο Thomas, J. -

Constantinides Hero, A. (επιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (Dumbarton Oaks Studies 35, Washington DC 2000), σελ. 1383.

6. Majeska, G., *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Washington DC 1984), σελ. 371-374.

7. Müller-Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbul: Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jh.* (Tübingen 1977), σελ. 109.
Mathews, T.F., *The Byzantine churches of Istanbul. A photographic survey* (University Park - London 1976), σελ. 200.

8. Talbot, A.-M. "47. Philanthropos: Typikon of Irene Choumnaina Palaiologina for the Convent of Christ Philanthropos in Constantinople", στο Thomas, J. - Constantinides Hero, A. (επιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (Dumbarton Oaks Studies 35, Washington DC 2000), σελ. 1384.9. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin 1: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique 3: Les églises et les monastères* (Paris 1969), σελ. 525-527. Πρβλ. Janin, R., "Les monastères du Christ Philanthrope à Constantinople", *Études Byzantines* 4 (1946), σελ. 135-162.

Πηγή: constantinople.ehw.gr